

ILARI AALTO
ELINA HELKALA

Vuosi
keskiajan
Suomessa

ATENA

Tämän teoksen kirjoitus- ja kuvitustyötä ovat tukeneet
Suomen tietokirjailijat ry ja
Otavan Kirjasäätiö.

© Ilari Aalto, Elina Helkala ja Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

Kuvitus: Elina Helkala
Ulkoasu: Ville Lähtenmäki

Atena
Jyväskylä
atena.fi

ISBN 978-951-1-42492-5

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

4041 0037
Painotuote

*Juralle ja Arranille,
kotipihan arkeologeille*

Sisällys

Esipuhe 9

Johdanto 17

Aika 27

Tammikuu 35

Helmikuu 49

Maaliskuu 61

Huhtikuu 75

Toukokuu 91

Kesäkuu 105

Heinäkuu 117

Elokuu 129

Syyskuu 139

Lokakuu 151

Marraskuu 165

Talvikuu 177

Jälkisanat 189

Lähteet ja kirjallisuus 193

Viitteet 201

Esipuhe

KOLMEN NELIÖN RUISPELTO JA HAPUILEVIA ASKELIA KESKIAIKAAN

Ilari

Keväällä 2022 päätin perustaa pihallemme ruispellon, kolme neliötä karjalaista kaskiruista. Käänsin ja lannoitin peltoalan ja kastelin hartaasti maasta versoneita taimia. Tiesin kyllä, ettei varsinaissuomalainen savimaa ole otollisin kasvualusta kaskettujen moreenirinteiden viljalle, mutta kävin silti kesän mittaan kärsimättömäksi, kun viljatusut eivät vaikuttaneet kasvavan olleenkaan. Lopulta syksyn kynnyksellä peltoni jaksoi puskea vaivaiset viisi kortta, joiden päähän ilmestyivät hennot tähkät. Eikä siinä kyllin, että viljasato jäi laihaksi, myös nauriit kasvoivat vain peukalon paksuisiksi ja hernesato oli hädin tuskin suurempi kuin mitä olimme maahan kylväneet. Kuusisataa vuotta sitten olisimme joutuneet kolkuttelemaan vouden viljavaraston ovea heti elonkorjuun jälkeen tai kuolleet nälkään, mutta onneksi toimeentulomme ei ollut oman maan tuoton varassa. Mehän emme nimittäin ole keskiajan talonpoikia, vaan rintamamiestalossa asuva pariskunta, arkeologi ja kuvataiteilija.

Keskiajan talonpojat ovat olleet mielessämme pitkään. Ensimmäinen tietokirjamme *Matkaopas keskiajan Suomeen* (Atena 2015) kertoi keskiajan Suomesta tai oikeammin Ruotsin Itämaasta sellaisena kuin se oli noin vuonna 1400. Yhteen kirjaan ei voi tietenkään mahduttaa kaikkea, ja vuodenkierron töiden ja juhlien kuvaaminen

jäi tuolloin vähemmälle huomiolle. Matkaoppaan kirjoittamisesta lähtien olemme kuitenkin jatkaneet aikamatkaamme keskiajalle seurataksemme, mitä vuodenaikojen rytmit, perinteet ja kirkolliset juhlat tarkoittivat suomalaiselle talonpojalle.

Tämä kirja on kirjoitettu yhden vuodenkierron aikana. Olin suunnitellut, että seuraisin mahdollisimman tarkkaan keskiajan talonpojan kalenteria juhlapäivineen, perinteineen ja vuodenkierron töineen. Modernissa työelämässä kiinni olevalla omakotitalolähiön asukkaalla ei tietenkään ole sellaisia edellytyksiä uppoutua maataloustöiden rytmiin kuin peltojen ja niittyjen ympäröimässä savupirtissä eläneellä talonpojalla oli, mutta yritin parhaani. Epäonnisen ruispalstan lisäksi puutarhassamme on keskiaikaisten lääkekasvien yrttitarha, jossa kasvaa melkoisen paljon ruispeltoa onnistuneemmin todellista elävää historiaa, kuten kokoelma samoja lääkekasveja, joilla Naantalın luostarin sisaret paransivat sairaita 1400-luvulla – kohopenkeissä asustavat muun muassa koiruoho, keltamo, mäkimeirami, salvia, kurkkuyrtti, rohtopähkämö, puolanminttu ja iisoppi.

Puutarhaprojektimme lisäksi pääsin tutustumaan keskiajan ruokatalouden todellisuuteen, kun meitä tiedusteltiin mukaan kaveriporukan kesälammashankintaan – lampaiden pitoon kuului myös peijaisleiri lampaan teurastuksineen. Viikonloppu pohjoissavolaisessa, sähköttömässä saarella oli pääasiallisesti kasvisruokaa syöväälle humanistille avartava kokemus, joka opetti entisestään arvostamaan lihaa, mutta myös laajensi käsitystä siitä, miten iso määrä työtä teurastamiseen on liittynyt. Ei ole ihme, että tuore liha kuului keskiajalla lähinnä juhlapöytään.

Otin keskiajan vuodenkierron muutenkin vakavasti kirjan kirjoittamisen aikaan. Halusin ymmärtää omakohtaisesti keskiajan ruokarytmejä noudattamalla paastoaikoja, vaikka en sentään muuttanut ruokavaliota keskiaikaiseksi. Vegaanisen ruoan ja kalan sallinut pääsiäispaasto sujui hyvin, mutta viikkopaastot oli helpompi kiireen keskellä unohtaa, ja joskus lipsahdin perjantaina syömään

lihaa. Se oli keskiajan katolisessa kirkossa kielletty, perjantai kun oli Jeesuksen kärsimyksen muistopäivä. Huomasin, että vuodenvuorokierroksen edelleen juhlittavia kohokohtia, kuten joulua, pääsiäistä ja juhannusta, on helppo juhlaa, koska ne kuuluvat elävän yhteiskunnan rytmiin, mutta monet muut keskiajan ihmisille tärkeät merkkipäivät ovat muuttuneet pelkiksi merkinnöiksi kalenterissa, jos sitäkään. Tuntui jopa helpommalta viettää lokakuussa japanilaista kuunkatselujuhlaa *tsukimia* lämmintä sakea kuunvalossa siemailten kuin noudattaa samaan aikaan Suomessa vietetyn talvipäivän tapaa ennustaa tulevaa vuotta sian sisälmyksistä.

Vuoden kokeilusta seurannut suuri oivallus taisi olla, että yhteisö tekee vuodenvuorokierroksen vaiheista merkityksellisiä. Vuodenvuorokierroksen juhlaa on vaikea viettää itsekseen Kustaa Vilkun *Vuotuista ajan-tietoa* tai Ilmar Talven *Suomen kansankulttuuria* lukemalla, koska silloin elävä perinne ja yhteisöllisyys jäävät puuttumaan. Sen sijaan keskiajan talonpoika oli kasvanut maailmaan, jota rytmittivät vuodenvuorokierroksen sanelemat maataloustyöt, valo ja pimeys, arki ja juhla. Elämä oli monin osin kovaa ja epävarmaa, joten yhteisölliset juhlat tarjosivat kaivattuja irtautumisia työstä ja antoivat merkitystä samanlaisena toistuvan vuodenvuorokierroksen eri vaiheille ja elämälle ylipäättään. Vuotta rytmittäneet työt ja juhlat loivat elämälle selvän tahdin ja puitteet, mitä joskus kadepäivän hektisessä ja usein hahmottomassa työympäristössä. Ei sillä, että haluaisimme oikeasti elää keskiajalla. Arvostamme liikaa tiedon vapaata liikkuvuutta, tasa-arvoa, demokraattista yhteiskuntaa, koulutusta ja modernia lääketiedettä.

Kirjan kirjoittamisen aikaan keskiaika on ollut elämässämme läsnä muillakin tavoin: Työskentelen arkeologina keskiajan Turun raunioilla ja teen Turun yliopistossa väitöstudiumista tiilenteijöiden puumerkeistä keskiaikaisissa kirkkoissa. Keskiaikaiset kirkonvintit ovat huimia aikakapsleita: vuosittaisen pölyn peittämät kattorakenteet ovat kantaneet jo puoli vuosituhatta. Jokainen kattotuolien hirsi on käsityönä veistetty, ja piilukirveen jälkiä tun-

nustellessa kokee kuin rakentajat olisivat vasta lähteneet työmaalta. Asumme myös keskiaikaisessa maisemassa Raisionjoen varrella, jota ovat reunustaneet Ihalan, Mälikkälän ja Huhkon kylät. Maasta esiin pistävät aittojen perustuskivet saavat mielikuvituksen liikkeelle. Joskus koiralenkillä tuntuu keskiaikaisen kylän paikalla kuin voisi nähdä siellä vuosisatoja sitten asuneet talonpojat askareissaan, lähdössä viikatteet olallaan heinätoihin tai ajamassa lampaita kylänraitia pitkin laitumelle.

Keskiaika on ollut ja mennyttä eikä siihen voi palata, mutta silti sen jäljet ovat ympärillämme, ja voimme yrittää eläytyä aikaan kauan ennen meitä. Me itse harrastamme keskiajan elävöittämistä: pyrimme keskiaikaisilla vaatteilla ja varusteilla rekonstruoimaan keskiajan arkea erilaisissa keskiaikatapahtumissa. Kun asuimme muutaman päivän keskiaikaisissa leiriolosuhteissa Hollolan keskiaikatapahtumassa, pääsimme yhtenä helteisen sateisena heinäkuun päivänä hikoilemaan telttasaunaan ja pulahtamaan kylvettäjäien lämmittämään paljuun. Paljussa tunsin sahtituoppi kädessä varmaankin hyvin samanlaista autuutta kuin keskiaikainen kylpijä olisi tuntenut hikisen heinätyöpäivän päätteeksi. Savun tuoksu, lämmin vesi, kauempaa kantautuva musiikki ja hevosten hirnahdukset. Tuntui siltä, ettei historia ollut kovin kaukana.

Tällaisten kokemusten siivittämänä olen päässyt kuvittelemaan keskiajan todellisuutta, mutta kuvat välittävät tunnelmia ja todellisuutta vahvemmin kuin sanat, ja on ollut upeaa päästä seuraamaan lähietäisyydeltä, miten Elina on kirjan kuvituksissa piirtänyt 1400-luvun jälkipuolen arkea eläviksi näkymiksi. Kirjailijana onkin etuoikeus päästä työskentelemään niin saumattomasti kuvittajan kanssa. Kirjan kuvitus välittää vahvan näkymän kadonneeseen aikaan.

MILTÄ KESKIAIKA NÄYTTÄÄ?

Elina

Nykyään elämme kuvatulvassa, mutta keskiajan suomalainen talonpoika ei välttämättä nähnyt kuvia muualla kuin kirkossa. Yhteiskunnan rikkaimmilla oli mahdollisuus tutustua myös kirjoihin, joissa saattoi olla ammattimaalareiden pikkutarkkoja miniatyyrimaalauksia. Maalaukset tehtiin kirkkailla väripigmenteillä temperamaalaustekniikalla. Keskiaikainen kirja oli monen ammattilaisen yhteistyönä syntynyt käsityötaidon mestariteos, jonka materiaalina toimi lumpuista tehty paperi tai ohueksi hiottu vasikannahka, pergamentti. Suomessa lähinnä munkit ja nunnat tuottivat ja kopioivat kirjoja luostareissa ja konventeissa. Suomessa käytetyt kirjat sisälsivät hengellistä kirjallisuutta, lakitekstejä ja esimerkiksi lääketiedettä ja antiikin filosofien kirjoituksia.

Sekä kirjojen että kirkkojen maalauskoristeluissa hyödynnettiin jo olemassa olevia kuvia, ja ne olivatkin usein suoria kopioita vanhemmista kuvista. Näin toimitaan edelleen perinteisessä ikonimaalauksessa, joka onkin hyvin lähellä keskiajan kuvitustyyliä. Joskus kirjojen kuvitukset olivat hyvinkin humoristisia eivätkä liittyneet tekstin aiheeseen. Kirjamaalarilla saattoi olla taiteelliset vapaudet raapustella marginaaleihin mitä halusi, ja esimerkiksi *Codex Aboensis* -lakikäsittekirjoituksen marginaaleissa seikkailee hanhille saarnaava kettu tai tarpeillaan olevaa miestä uhkaava sika. Ne olivat ehkä tylsistyneen kuvittajan tapa viihdyttää itseään.

Keskiajan Euroopan upeimmat kuvitetut käsikirjoitukset ovat peräisin Länsi- ja Etelä-Euroopasta, ja kuvien aiheet sijoittuvat hyvin erilaisiin miljöisiin kuin keskiajan Suomi. Väreissäkään ei ole säästely, vaan kuvituksissa hehkuvat arvokkaat pigmentit ja usein myös lehtikulta. Suomalaisten säilyneiden käsikirjoitusten maalauskoristelu on paljon maltillisempaa, ja kirkkomaalauksetkin toteutettiin muutamalla hillityn värisellä maapigmentillä. Ne eivät ehkä kilpaile loistossa Italian tai Ranskan taidearteiden kans-

sa, mutta ne ovatkin pohjoisen omaa hienoa, kansanomaista kulttuuria.

Kuvittajana halusin kunnioittaa keskiaikaisia kuvitusperinteitä ja tehdä mahdollisimman autenttisia 1400-luvun kuvia muokattuna suomalaiseseen kulttuuriin. Tässä kirjassa olevat piirrookset näyttävät suomalaisen keskiajan sellaisena kuin se olisi voinut olla, jos sitä olisi silloin joku maalannut. Alun perin ajattelin, että maalaan kuvat ikonien tapaan perinteisesti temperalla, mutta päädyin toteuttamaan työt digitaalisesti, perinteitä mahdollisimman hyvin noudattaen. Keskiajan tapaan minäkin hyödynsin teosteni pohjana aitoja, keskiaikaisia kuvituksia: erityisesti esikuvina olivat myöhäiskeskiajan tuntien kirjojen kalenterisivut, joiden kuvat esittivät kuukausien eri töitä. Tuntien kirjat olivat etenkin Ranskassa, Belgiassa, Espanjassa ja Italiassa valmistuneita, rukouksia sisältäneitä hartauskirjoja, mutta niiden kuvitus antaa monipuolisen kuvan keskiajan talonpoikien elämästä. Halusin sijoittaa samat aiheet suomalaiseen ympäristöön. Vaikka kopioin ja yhdistelin jonkin verran alkuperäisiä teoksia, kuvien kokonaisuus ja asettelu ovat omaa toteutustani.

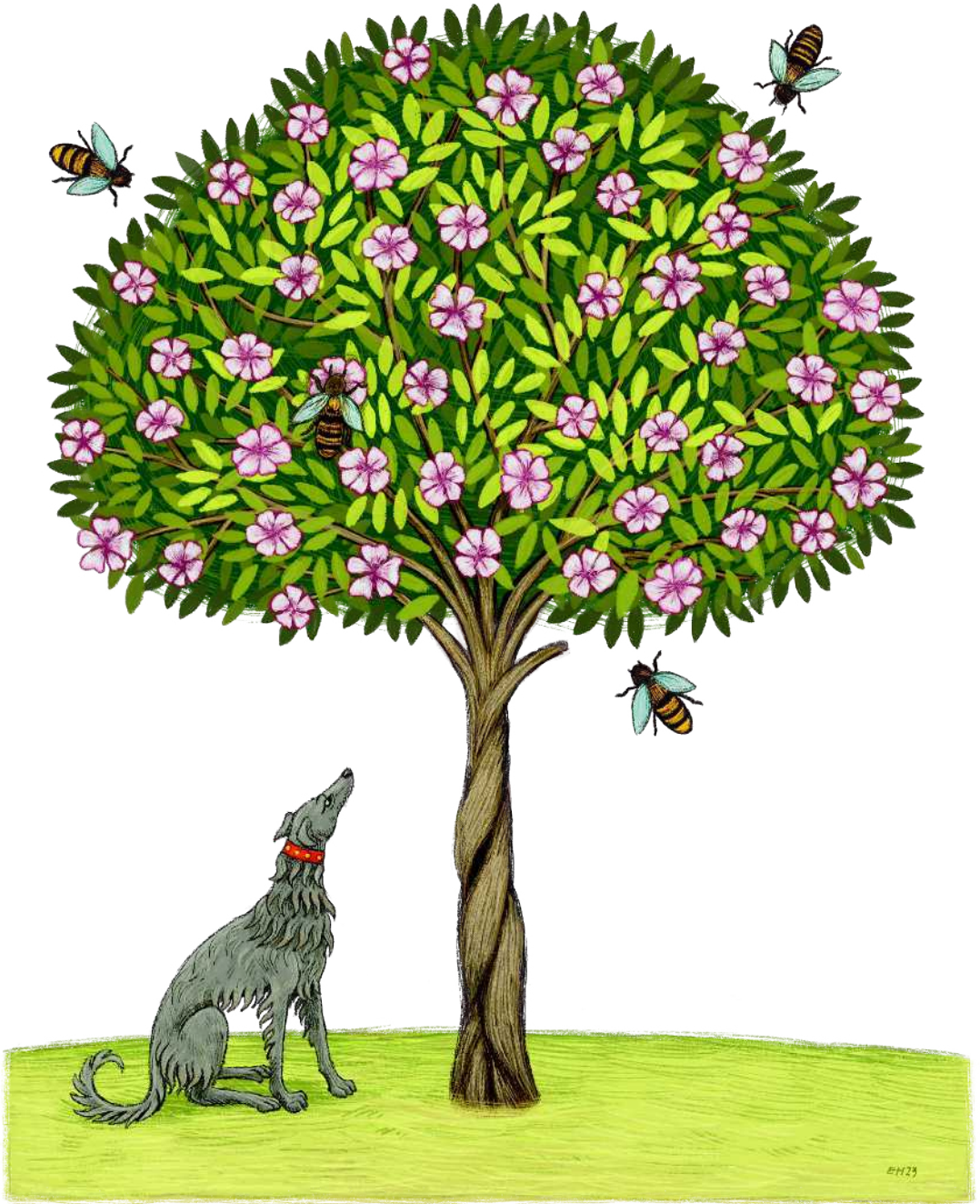
Kuvituksen suunnittelu lähtee tutustumalla tekstiin, ja itselläni oli työssäni hyvä mahdollisuus kysyä lisätietoa kirjottajalta – asumehän saman katon alla. Oleellinen osa kuvan rakentamista on tutustua keskiajan elämään ja varsinkin suomalaisen talonpoikaiskulttuuriin. Jos haluaa tehdä mahdollisimman tarkkaan keskiaikaa kuvaavan maalauksen, on tutkittava lähteitä. Lisäksi netissä on saatavilla runsaasti digitoituja kuvitettuja kirjoja. Pitää vain muistaa, että suomalainen kulttuuri oli hyvin erilaista, ja esimerkiksi talvea kuvaavia maalauksia on muualta Euroopasta vähän. Mielikuvituksen lisääminen työhön lisää työn mielenkiintoisuutta. Haluan kuvituksella kunnioittaa keskiajan suomalaisten arkea ja sen tunnelmaa.

KIIITOKSET

Kirjan kirjoittaminen ja kuvittaminen päivätöiden ohessa vaatii sinnikkyyttä, ja puhtaasti kirjan tekemiseen omistettu aika on kullankallista. Osoitammekin lämpimät kiitokset Suomen tietokirjailijat ry:lle ja Otavan Kirjasäätiölle, jotka ovat tukeneet hanketta ja mahdollistaneet sekä kirjoittajalle että kuvittajalle hetkittäisen keskitymisen keskiaikaan. Kiitoksen ansaitsee myös lahjakas kustannustoimittajamme Laura Kuitunen, jonka käsissä tekstin solmukohdat aukeavat vaivattomasti, sekä Heli Karmakallio, josta on ollut valtava apu tekstin kommentoijana ja oikolukijana. Kiitos myös keskiajan tutkijoille Heini Kirjavaiselle, Mikko Kaukolle, Tapio Salmiselle ja Kirsi Saloselle sekä käsityömestari Mervi Pasaselle, jotka ovat ystävällisesti auttaneet muutamien kirjan yksityiskohtien kanssa. Kiitämme myös toisiamme keskeneräisyyden sietämisestä, kun kirjan tekeminen on vienyt ajan kotitaloustöiltä. Jonain päivänä vielä keittiöremonttikin on valmis.

*Datum Reso anno Domini mmxxiii,
ipso die sancti Sigfridi episcopi et confessoris.
Päivätty Raisiossa Herran vuonna 2023,
Pyhän Sigfrid piispan ja tunnustajan päivänä (15.2.).*

ILARI AALTO & ELINA HELKALA

Johdanto

KESKIAJAN SUOMI VUONNA 1480

Vuosi keskiajan Suomessa kertoo suomalaisten talonpoikien elämästä vuonna 1480, tammikuulta joulukuulle. Kyseinen vuosi ei ollut mitenkään erityinen – silloin ei riehunut ruttoepidemiaa, eikä halla tuhonnut satoa. Idässä ruotsalaiset joukot tekivät kylä sotaretken laajentuvaa Moskovan suuriruhtinaskuntaa vastaan, mikä aiheutti ylimääräistä harmia sotilaita majoittaneille talonpojille, mutta avointa sotaa ei sinä vuonna ollut. Päinvastoin vuosi 1480 oli suomalaiselle talonpojalle aivan tavallinen vuosi.

Mutta mitä tavallinen vuosi tarkoitti puoli vuosituhatta takaperin? Minkälaisessa maailmassa keskiajan suomalaiset talonpojat ylipäätään elivät?

Ainakaan keskiajalla ei ollut olemassa yhtenäistä Suomea. Nykyisen Suomen alueella asuneita saamelaisia, hämäläisiä, karjalaisia ja suomalaisia yhdisti Turun hiippakunta, siis piispan johtama hallintoalue, joka ylsi Karjalan kannakselta Keminmaalle. Suuri osa Sisä-Suomesta – Keski-Suomi, Pohjois-Karjala ja Lappi – olivat eränkävijöiden ja saamelaisten asuttamaa aluetta, joka ei kuulunut mihinkään valtakuntaan. Lisäksi laajat seudut Karjalasta kuuluivat ahaasti levittäytyneen Moskovan suuriruhtinaskunnan alaisuuteen ja Laatokan ympäristön ortodoksiseen kulttuuripiiriin. Turun hiippakunta muodosti Ruotsin valtakunnan itäisen osan, jota kutsuttiin nimellä Österland, Itämaa. Jo 1400-luvulla koko Itämaata

saatettiin kuitenkin kutsua nimellä Finland, joka oli alun perin tarkoittanut vain Varsinais-Suomea.¹

Suomi ei kuulunut ainoastaan Ruotsiin, vaan myös laajempaan, vuonna 1397 muodostettuun Tanskan kuninkaan hallitsemaan Pohjoismaiden liittoon, Kalmarin unioniin. Tanskan kuningas oli siis periaatteessa myös suomalaisten hallitsija, vaikka käytännössä unioni oli repeillyt jo vuosikymmenten ajan joidenkin ruotsalaisten ylimysten pyristellessä irti Tanskan ylivallasta. Tosiasiassa Ruotsia ja Suomea hallitsikin vuonna 1480 kuninkaan sijainen eli valtionhoitaja ja piispoista ja ritareista koostunut valtaneuvosto.

Keskiajan Suomi jakautui Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen, Uudenmaan, Satakunnan, Pohjanmaan, Hämeen, Karjalan ja Savon maakuntiin, joista kaikki olivat omaleimaisia elinkeinon ja tapojen suhteen. Esimerkiksi rannikon talonpojille kauppurjehdukset Turkuun, Tukholmaan ja Rääveliini eli Tallinnaan olivat arkipäivää, kun taas sisämaan asukkaat vierailivat kaupungeissa harvemmin. Kaupunkeja ei paljon ollutkaan: koko Ruotsissa niitä oli nelisenkymmentä, ja niistä kuusi sijaitsi Suomen rannikolla. Kaupunkien lisäksi kirkot, linnat ja maantiet keskittyivät Etelä- ja Länsi-Suomeen, kun taas Sisä-Suomen asukkaat olivat tottuneempia käyttämään vesireittejä, eikä kirkon tai kruunun virkamiesten vaikutus näkynyt heidän elämässään samalla tavalla kuin Lounais-Suomen jokilaaksoissa. Eri puolilla Suomea elinkeinotkin olivat erilaisia: esimerkiksi Savossa ruoka saatiin pöytään järvikaloista, metsien pienriistasta ja jatkuvasta kaskimaiden raivaamisesta, kun taas Lounais-Suomessa pellot muodostivat talouden selkärangan, ja Pohjanmaalla ravintoa saatiin lehmäkarjasta, merikalastuksesta ja hylkeenpyynnistä. Erilaiset elinkeinot muoivasivat kunkin alueen asukkaiden vuodenkiertoa ja mielenmaisemaa.

Suurin osa keskiajan suomalaisista oli talonpoikia, maataloudesta elantonsa saaneita naisia ja miehiä, jotka viljelivät itse omistamaansa maata. Vaikka suomalaisen talonpojan elämä oli monin paikoin epävarmaa ja kovaa, heitä voi pitää myös onnekkaina: Suo-

messa oli vain vähän suuria maaomistuksia haalineita ylimyssukuja, jotka olisivat laittaneet talonpoikia ahtaalle. Tilanne oli hyvin toinen esimerkiksi Suomenlahden eteläpuolella, saksalaisen ritarikunnan hallitsemalla Liivinmaalla. Siellä suurin osa väestöstä oli paikallisia maaorjia, jotka työskentelivät saksalaisten maanomistajien pelloilla. Suomalaiset talonpojat olivat siis suhteellisen itsenäisiä, ja etenkin syrjäisemmillä seuduilla he elivät ehkä ankarissa olosuhteissa, mutta varsin vapaina voutien ja kirkkoherrojen hyysäämiseltä.²

Talonpojat eivät tietenkään olleet keskenään tasapäisiä, vaan monissa kylissä oli muita isompia taloja, jotka olivat haalineet itselleen laajimmat peltomaat. Näiden suurtilojen väki osallistui pitäjien yhteisten asioiden hoitoon enemmän kuin muut: juuri näiden talojen isännät toimivat nimismiehinä, jotka vastasivat käräjien eli oikeusistuntojen ja niiden kestityksen järjestämisestä, ja lautamiehinä, jotka auttoivat tuomaria jakamaan oikeutta käräjillä. Itsenäisten talonpoikien lisäksi maaseudulla asui vuokratilajilijöitä eli lampuoteja, jotka viljelivät vuokraa vastaan kirkon ja ylimystön omistamia maatiloja.

1400-luvulla Suomi oli kuulunut jo satoja vuosia katolisen kirkon valtapiiriin, ja riippumatta siitä, asuiko ihminen lähellä vai kaukana pitäjänkirkosta, uskonnolla oli tärkeä rooli hänen elämässään. Myöhäiskeskiajan katolista uskontoa määrittä ennen kaikkea pyhimyskultti, eli usko siihen, että ihmisten ja Jumalan välillä toimi välittäjinä suuri joukko pyhiä naisia ja miehiä, jotka olivat kuolleet uskonsa puolesta tai eläneet erityisen hurskasta elämää. Talonpojille pyhimykset olivat rakkaita hahmoja, joiden puoleen he kääntyivät ongelmatilanteissa ja joista kerrottiin mielikuvitusta kutkuttavia pyhimyslegendoja. Varsinainen uskonnon opettaminen oli vähäistä, ja ihmisten käsitykset kristinuskon sisällöistä perustuivat pappien saarnoihin ja etenkin tarinoihin, joita he kuuluivat toisiltaan. Talonpojat olivat hyvin kiintyneitä moniin kansanomaisiin uskonnonharjoituksen muotoihin, kuten pyhiinvaelluksiin.³

Pyhimykset koettiin läheisiksi, inhimillisiksi kuuntelijoiksi ja auttajiksi. Heistä olikin apua jokaisessa ongelmassa, ja kullakin pyhimyksellä oli omat erityisalueensa. Esimerkiksi elävältä pariloitu Pyhä Laurentius eli Lauri turvasi koteja tulipaloilta ja auttoi kokkeja työssään. Elävältä nyljetty Pärttyli eli Bartholomeus suojeli nahkureita, ja hammassäryssä auttoi Pyhä Apollonia, jolta oli kiskottu hampaat suusta. Kaikkia pyhimyksiä korkeammalla oli tietenkin Jumalan äiti, Neitsyt Maria, jota kansa piti erityisen läheisenä murheiden kuuntelijana. Jokaisessa kirkossa olikin Neitsyt Marialle oma alttari.⁴

Uskonto näkyi tavoissa, kuten säännöllisessä ristinmerkin tekemisessä, sanonnoissa ja kirkollisessa kalenterissa, joka määräsi paastonajat ja maataloustöiden aikataulun. Kirkko vaikutti muutenkin ihmisten elämään vahvasti – kristilliset sakramentit kuuluivat kaikkiin elämänvaiheisiin kasteesta hautaan siunaamiseen, mutta toisin kuin helposti ajatellaan, keskiajan suomalaisia ei voi pitää uskonnollisina fanaatikkoina. Heille uskonto oli ennen kaikkea yhteisiin, perinteisiin rituaaleihin osallistumista, ja kirjavaan seurakuntalaisten joukkoon kuului yhtä lailla välinpitämättömästi kirkon opetuksiin suhtautuneita kuin intohimoisesti kirkonmenoihin osallistuneita. Suomalaisten uskomusmaailma oli myös joustavaa, ja kotitontut, haltiat ja esivanhemmat kuuluivat sopuisasti kristillisten pyhimysten rinnalle.⁵

TERVETULOA KESKIAJAN KYLÄÄN!

Vuonna 1480 Turun hiippakunnassa asui arviolta 200 000 ihmistä, ja yhdeksän kymmenestä suomalaisesta naisesta, miehestä ja lapsesta asui matalien hirsitalojen muodostamissa kylissä, joita ympäröivät pellot, niityt ja kylän yhteismetsät. Vaikka kylä saattaa tuntua ikaiaikaiselta asumismuodolta, se oli keskiajan mukanaan tuoma uutuus: vielä rautakauden lopulla talonpojat olivat asuneet hajal-

laan sijainneilla maatiloilla, mutta samaa tahtia kun Suomen alue kasvoi osaksi Ruotsin valtakuntaa, maatiloja alettiin rakentaa lähemmäs toisiaan, jolloin oli helpompi huolehtia yhteisistä pelloista.⁶ Tyypillinen 1400-luvun kylä koostui maantien varteen ryhmäksi ripotelluista maatiloista.⁷ Kylät eivät kuitenkaan olleet kaikkialla samanlaisia: Pohjanmaalla kylien talot sijaitsivat nauhamaisesti suurten jokien rannoilla, ja Savossa ja Karjalassa kylien talot olivat yhä ikaikaiseen tapaan hajallaan kaskimaiden ja pienten viljelypalstojen lähetyvillä.⁸

Kirjallisissa lähteissä mainitaan kyllä kylien asukkaita ja talojen nimiä, mutta selvimmän käsityksen keskiaikaisesta kylästä voi saada ainoastaan autioituneiden kylien maanalaisista jäänteistä. Yksi Suomen parhaiten arkeologisesti tutkituista kylistä on Vantaalla sijaitseva Gubbacka. Vuonna 1480 Gudstensbynä tunnettu kylä kuului Vantaata edeltäneeseen Helsingan kirkkopitäjään. Siellä oli muutamia maatiloja, ja sen voi sanoa olleen keskikokoinen kylä. Autioitunut kylätontti löytyi vuonna 2002 Kehä III:n liittymän suunnittelun yhteydessä, ja arkeologit tutkivat kylän jäänteet kaivamalla vuosina 2003–10.⁹

Gudstensby sijaitsi kapealle merensalmelle viettävällä, aurinkoisella mäenrinteellä, jonka alapuolella levittäytyivät kylän aidatut peltomaat. Peltojen alapuolella sijaitsi kapea merenlahti, jonka toisella puolella kohosi Vuosaari. Rannassa nökötti kylän venevajoja, joissa säilytettiin kalastukseen ja kauppamatkoihin käytettyjä pitkänomaisia veneitä, uiskoja. Kylän talojen ja pellon välissä kiemurteli tie, oikeastaan vaatimaton kärrypolku, joka vei mäkien ja kallioiden lomassa mereltä pohjoiseen, kohti Viipurista Turkuun johtanutta Suurta Rantatietä.¹⁰ Tätä tietä Gudstensbyn asukkaat kulkivat messuun pitäjänkirkolle ja markkinoille Porvooseen tai Tikkurilaan, joka saattoi olla turkiskauppaan keskittyneiden talvi-markkinoiden pitopaikka.¹¹

Keskiajalta ei ole olemassa tarkkoja väestötilastoja, mutta Gudstensbyssä asui arviolta joitakin kymmeniä ihmisiä, joista kolman-

nes oli alle 15-vuotiaita lapsia. Kyläläiset olivat Uudenmaan ruotsinkielisiä asukkaita, joiden esivanhemmissa oli sekä Ruotsista parisataa vuotta aiemmin tulleita uudisasukkaita että alueella aiemmin asuneita hämäläisiä. Gudstensbyn asukkaat olivat talonpoikia. Kylässä oli ehkä jokunen renki ja piika naapurikylästä, mutta varsinaista tilatonta väestöä oli vielä 1400-luvulla vähän. Yhdessä talossa asui ehkäpä alhaisaateliin kuulunut ratsusotilas, jollaisia kutsuttiin sanalla knaapi.¹² Knaapit olivat maaseudun pyrkyreitä, jotka olivat itse talonpoikia, mutta saattoivat olla naimisissa aatelissuvun tyttären kanssa.¹³

Jos Gudstensbyn kylään olisi talviaamuna saapunut vieras, hän olisi nähnyt kylän taloista nousevat savut ja tuntenut nenässään savun tuoksun jo ennen kuin kylä tuli näkyviin mäen harjan takaa. Veronkerääjät käyttivät osuvasti asutusta maatalosta nimeä »savu», joka viittasi näihin kylmänä talvipäivänä räppänöistä nouseviin savuvanoihin – niistä oli helppo paljain silmin laskea, kuinka monta taloa kuhunkin kylään kuului.¹⁴ Kun kylään johtanut kärrypolku nousi tien korkeimmalle kohdalle, keskiajan matkalainen näki savuvanojen lähteen: yksikerroksisia harmaita hirsitupia, joiden tuohikatot olivat lumen peitossa. Ensimmäisenä tien vasemmalla puolella oli varmaankin sepän paja, jonka avoimesta katoksesta saattoi kuulua vasaran kilkettä sepän kengittäessä hevoselle talvikenkiä. Joka kylässä ei suinkaan ollut omaa pajaa, joten Gudstensbyn sepän luo voi kuvitella tulleen asiakkaita myös naapurikylästä, kuten Mellungsbystä ja Kärrbystä.¹⁵

Pajan takana oli isompi pihapiiri, jonka kaksihuoneinen tupa oli tien varressa. Tämä oli ehkä kylän majatalo, mistä olisi kertonut oven päälle nostettu havuköynnös. Majatalon kahden huoneen väliin jäi avoin, katettu porstua, josta kuljettiin pihamaalle. Porstuan jälkeen astuttiin neliskulmaiselle umpipihalle, jota reunustivat talli, navetta ja rivi aittoja. Pihan perällä oli hieman suurempi hirsistä rakennettu savusauna, jonka räppänästä olisi talvipäivänä noussut savua. Pihan lumi oli tallautunut tiiviiksi ihmisten ja hevosten jäljistä,